Etruščani s nestale rijeke – Lica i mitovi iz muzeja u Chiusiju i Chiancianu

Arheološki muzej Osijek, Osijek
Prikaz izložbe

Dana 20. ožujka 2026. godine u Arheološkom muzeju Osijek otvorena je izložba *Etruščani s nestale rijeke – Lica i mitovi iz muzeja u Chiusiju i Chiancianu*, ostvarena suradnjom Nacionalnog etruščanskog muzeja u Chiusiju, Gradskog muzeja „Podzemni grad" u Chiusiju, Gradskog arheološkog muzeja Voda u Chianciano Termama, Talijanskog instituta za kulturu u Zagrebu i Arheološkog muzeja Osijek. Izložba je realizirana uz potporu Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske, Ministarstva kulture Republike Italije – Regionalne uprave Nacionalnih muzeja Toskane, Veleposlanstva Republike Italije u Zagrebu, Talijanskoga instituta za kulturu u Zagrebu i Grada Osijeka.

Slika 1: *Plakat izložbe* Etruščani s nestale rijeke – Lica i mitovi iz muzeja u Chiusiju i Chiancianu (dizajn: Maximilian Just).

Ova iznimno vrijedna izložba rezultat je gotovo dvogodišnje suradnje navedenih institucija okupljenih oko zajedničkog projekta interpretacije etruščanske baštine povezane s prostorom nekadašnje rijeke Clanis. Projekt je u rujnu 2024. godine inicirao ravnatelj Talijanskog instituta za kulturu u Zagrebu dr. Gian Luca Borghese, prvotno s idejom gostovanja izložbe *Etruščanski svijet. Blaga iz muzeja u Chiusiju, Chiancianu i Firenzi* autorice dr. sc. Antonelle Magagnini, koja je tijekom 2023. i 2024. godine bila predstavljena u Muzeju Gruzije Simon Janashia i Arheološkom muzeju Otar Lordkipanidze. Tijekom pripremnih faza gostovanja razvijena je ideja novoga koncepta te je oblikovana potpuno nova izložba *Etruščani s nestale rijeke – Lica i mitovi iz muzeja u Chiusiju i Chiancianu*, čiji je autor kustos dr. Fabrizio Vallelonga,

ravnatelj Nacionalnog etruščanskog muzeja u Chiusiju. Kustosica projekta s hrvatske strane bila je dr. sc. Marina Kovač, muzejska savjetnica Arheološkog muzeja Osijek.

Na svečanom otvorenju izložbe 20. ožujka posjetiteljima su se obratili ravnatelj Arheološkog muzeja Osijek Tomislav Hršak, kustosica projekta s hrvatske strane dr. sc. Marina Kovač, kustos izložbe i ravnatelj Nacionalnog etruščanskog muzeja u Chiusiju dr. Fabrizio Vallelonga, voditelj izložbenog projekta i ravnatelj Talijanskog instituta za kulturu u Zagrebu dr. Gian Luca Borghese te predsjednik Gradskog vijeća Grada Osijeka dr. sc. Tihomir Florijančić. Izložbu su službeno otvorili izaslanica ministrice kulture i medija Republike Hrvatske te ravnateljica Uprave za međunarodnu kulturnu suradnju i europske poslove mr. sc. Anja Jelavić i veleposlanik Talijanske Republike u Republici Hrvatskoj, Njegova Ekscelencija Paolo Trichilo.

Slika 2: *Izložbeni prostor s uvodnim temama i artefaktima vezanim uz trgovinu i etruščansko pismo* (snimila Marina Kovač).

Izložba *Etruščani s nestale rijeke – Lica i mitovi iz muzeja u Chiusiju i Chiancianu* predstavlja jedan od najznačajnijih međunarodnih izložbenih projekata ostvarenih posljednjih godina u hrvatskom muzeološkom prostoru. S obzirom na činjenicu da etruščanski arheološki materijal tek rijetko napušta matične muzejske institucije, realizacija izložbe *Etruščani s nestale rijeke – Lica i mitovi iz muzeja u Chiusiju i Chiancianu* predstavlja događaj iznimne važnosti za hrvatsku muzeološku i arheološku zajednicu. Opseg međunarodne suradnje, kvaliteta posuđene građe i interpretativni koncept izložbe značajno nadilaze lokalne i nacionalne okvire, pozicionirajući projekt u kontekst relevantnih europskih izložbenih inicijativa posvećenih antičkoj baštini.

S ukupno 143 izložena etruščanska predmeta projekt je znatno premašio početno zamišljeni opseg suradnje, budući da je u prvim fazama pripreme bio predviđen gotovo dvostruko manji broj izložaka. Naknadnim proširenjem koncepta i uključivanjem dodatne reprezentativne građe iz toskanskih muzeja izložba je poprimila znatno šire muzeološke i interpretativne razmjere.

Kroz reprezentativne arheološke nalaze izložba tematizira odnos krajolika, memorije i identiteta etruščanske civilizacije te donosi pregled života, pogrebnih običaja, umjetnosti i svakodnevice etruščanskih zajednica unutrašnje Etrurije. Bogat edukativni aparat, sastavljen od panela i legendi uz izloške, u uvodnom dijelu izložbe posjetitelje upoznaje s temeljnim obilježjima etruščanske civilizacije. Poseban je naglasak stavljen na Etruščane s područja nekadašnje rijeke *Clanis*, po kojoj izložba nosi naziv, zatim na muzejske institucije iz kojih potječe predstavljeni materijal te na početke zaštite i prikupljanja starina na području Chiusija. Nekoliko uvodnih panela donosi pregled prostora središnje tirenske Italije (područja Toskane, Umbrije i sjevernog Lacija) koje je nastanjivao ovaj drevni narod enigmatičnog podrijetla, kao i pregled etruščanskoga jezika, dugo obavijenog aurom misterija, te najznačajnijih gradova etruščanske civilizacije (dodekapolisa), koji su se razvijali i afirmirali od villanovskog razdoblja (9. – sredina 8. st. pr. Kr.) pa sve do romanizacije u 2. st. pr. Kr.

Slika 3: *Izložbena vitrina s različitim tipovima etruščanskih kanopa* (snimila Marina Kovač).

Etruščanska civilizacija plod je složenoga i dugotrajnoga društvenog i kulturnog razvoja, što je na izložbi prikazano kroz osam velikih tematskih cjelina raspoređenih u trima

Slika 4: *Izložbeni prostor posvećen temi etruščanskog banketa* (snimila Marina Kovač).

izložbenim prostorijama i atriju Arheološkog muzeja Osijek. Prva velika tema, *Resursi i trgovina*, tematizira Etruščane kao vrsne moreplovce i trgovce koji su bili aktivni sudionici mediteranske trgovačke razmjene. O etruščanskoj talasokraciji pisali su još antički grčki i rimski autori, a na izložbi je predstavljena putem arheoloških nalaza koji posjetitelje upoznaju s trgovinom poljoprivrednim proizvodima, poput maslinova ulja, vina i žitarica, ali i metalima te obrtničkim proizvodima, među kojima se osobito ističu bucchero keramika i oružje. Zahvaljujući strateškom položaju na sjecištu važnih komunikacijskih pravaca prema Rimu i Vetuloniji te stabilnoj poljoprivrednoj ekonomiji, Chiusi je proživio dugo razdoblje gospodarskog i kulturnog prosperiteta, što potvrđuju brojni arheološki nalazi predstavljeni na izložbi, poput bucchero vaza, luksuznih uvoznih predmeta, među kojima se ističe slavna Françoisova vaza, bogato oslikanih grobnica te urni izrađenih od kamena pietra fetida i travertina.

Sljedeća velika tema, *Etruščansko pismo*, posvećena je etruščanskom alfabetnom sustavu izvedenom iz grčkoga pisma, koje su Etruščani vjerojatno preuzeli krajem 8. st. pr. Kr. Paneli posjetitelje upoznaju s pravilima pisanja s desna na lijevo te uporabom interpunkcijskih znakova, poput točaka i crtica, za označavanje stanki u govornome jeziku. Tema je ilustrirana predmetima poput keramičkih posuda, ulomaka kamene plastike, tegula i urni s etruščanskim natpisima ispisanima bojom ili urezanima u površinu predmeta. Natpisi su najčešće epitafi s imenima pokojnika i podacima iz njihova života ili pak zavjetni (*ex voto*) natpisi. Ova se tematska cjelina neizbježno dotiče i slavnog *Liber linteus Zagrabiensis*, najdužega

sačuvanog rukopisa na etruščanskome jeziku. Zanimljivost vezana uz kluzijski materijal jest činjenica da gotovo četvrtina danas poznatih i očuvanih etruščanskih natpisa potječe iz Chiusija i njegova šireg područja te datira u razdoblje između 3. i sredine 2. st. pr. Kr. Da je Chiusi još od 6. st. pr. Kr. bio jedno od važnijih kulturnih središta razvoja etruščanskoga pisma, potvrđuju i nalazi koji upućuju na postojanje aktivnih pisarskih škola unutar samoga grada.

Treća tema, *Etruščanska religija i ritualne prakse*, propituje isprepletenost religije i svakodnevnoga života etruščanskoga društva. Za Etruščane se svaka djelatnost, neovisno o tome je li bila privatnoga ili javnoga karaktera, odvijala u skladu s božanskom voljom. Tematska cjelina predstavlja božanstva autohtonoga etruščanskog panteona, ali i ona preuzeta iz grčke religijske tradicije. Etruščani su vjerovali kako bogovi s ljudima komuniciraju putem znakova i pretkazanja, zbog čega su haruspici tumačili božansku volju proučavanjem životinjske utrobe, osobito jetre, dok su auguri promatrali let i ponašanje ptica. Već spomenuti *Liber linteus Zagrabiensis* liturgijski je kalendar očuvan na lanenome platnu, koji sadržava zapise o ritualima, ceremonijama i žrtvenim obredima izvođenima tijekom godine te predstavlja jedan od najvažnijih izvora za proučavanje etruščanske religije i jezika. Uz ovu su temu neizbježno povezani i votivni darovi, poput hrane, statueta i oružja, kao i svetišta odnosno hramovi, koje karakteriziraju pravokutan tlocrt, izdignuti podij s visokim prednjim stubištem i dvoslivni krov. Etruščani su bili vrsni graditelji koji su svoje javne građevine pretežno podizali od drva i terakote, a taj je aspekt na izložbi predstavljen različitim primjerima arhitektonske plastike, među kojima se osobito ističu antefiksi.

Za Etruščane se osobito veže sljedeća tematska cjelina, *Kult mrtvih*, budući da su od najranijih početaka svoje civilizacije posebnu pozornost pridavali pripremi pokojnika i groba za zagrobni život, neovisno o tome je li riječ o incineraciji ili inhumaciji. Grobni inventar bio je pažljivo odabiran i uklopljen u složene te strogo propisane rituale usko povezane s identitetom pokojnika, pri čemu su društveni status i uloga pojedinca imali osobitu važnost. Izložba pruža pregled razvoja pogrebnih običaja od ranoga villanovskog razdoblja, kada se pepeo pokojnika polagao u posude zatvorene poklopcem, koje su potom bile smještane u grobne jame zajedno s prilozima poput fibula, pa sve do pojave kanopa koje nakon 8. st. pr. Kr. poprimaju antropomorfna obilježja i ljudsko lice. Od 6. st. pr. Kr. sve je prisutnija inhumacija pokojnika u grobnim komorama koje svojim oblikom i unutarnjim uređenjem imitiraju kuće i pokućstvo, a često su ukrašene bogatim zidnim oslicima s prikazima gozbi, plesova i igara, poput poznatih prizora iz *Grobnice majmuna* i *Grobnice brda Casuccini*. Ova je tematska cjelina, uz terakotne urne, predstavljena i urnama izrađenima od kamena pietra fetida, lokalnoga vapnenca karakteristična sumporasta mirisa. Sudeći prema sačuvanim tragovima,

urne su često bile oslikane crnom i crvenom bojom. Između 6. i 5. st. pr. Kr. u kluzijskim se grobovima pojavljuju i nadgrobne skulpture u punoj plastici te cipusi ukrašeni plitkim reljefima. Skulpture predaka, uplakanih žena, sfingi i lavova bile su smještene ispred grobnih komora ili u njihovim hodnicima, gdje su pretežno imale zaštitničku i apotropejsku funkciju. Posebno zanimljiv artefakt predstavlja skulpturalna urna žene, tzv. Perzefona, koja pripada skupini urni što se pojavljuju sredinom 6. st. pr. Kr. kao nasljednice antropomorfnih kanopa. Unutar šupljine poprsja nalazio se pepeo pokojnika, dok je pomična glava služila kao poklopac urne.

Velika i važna tema za Etruščane bio je i etruščanski banket, kojemu je na izložbi posvećena čitava prostorija. Kao i u drugim antičkim kulturama, etruščanski je banket predstavljao središnje mjesto okupljanja – ne samo kao prostor susreta i druženja, nego je često imao i sveto te ritualno značenje, povezano s religijskim svečanostima i pogrebnim obredima. Nakon 7. st. pr. Kr. etruščanski se banket odvijao prema grčkom modelu: najprije bi slijedio obrok (banket), a potom ispijanje vina i druženje (simpozij). Posuđe i pribor za posluživanje, osim svoje funkcionalne, imali su i važnu prestižnu ulogu. Tanjuri i čaše izrađivani su od fine keramike ili dragocjenih metala te bogato ukrašavani, dok je scenografija banketa dodatno upotpunjavana luksuznim tkaninama stolnjaka i prekrivača triklinija. Etruščanski banketi i simpoziji često su prikazivani na oslicima grobnica i pogrebnim skulpturama. Ono što etruščanski banket razlikuje od grčkog i rimskog jest sudjelovanje zakonitih supruga na banketima uz njihove muževe, umjesto kurtizana, kako je to bio običaj kod Grka i Rimljana. Upravo su zbog toga Grci i Rimljani etruščanske običaje smatrali skandaloznima. Iz takve prakse vidljiva je veća autonomija i društveni utjecaj žena u etruščanskom društvu u odnosu na ostale civilizacije Sredozemlja. Ova je tema na izložbi predstavljena brojnim keramičkim posudama – atičkim crvenofiguralnim i etruščanskim crnofiguralnim vazama te posudama od *bucchero pesante* keramike – kao i metalnim posudama i priborom za jelo i piće korištenima tijekom banketa i simpozija. Izloženi su i poklopci urni te foculi izrađeni od *bucchero pesante* keramike i bronce. Posebno valja istaknuti segment izložbe posvećen uvezenoj atičkoj keramici, koja se od druge četvrtine 4. st. pr. Kr. u znatnim količinama uvozila u Chiusi. Takvi nalazi svjedoče o bliskim trgovačkim vezama s grčkim svijetom, ali i o statusnom prestižu najbogatijih kluzijskih obitelji. Brojne su posude potpisali ili im se pripisuju vodeći atički majstori, među kojima se ističu Epiktet, Makron i Duris. Od prve polovice 6. st. pr. Kr. u Etruriji se pojavljuju obrtničke radionice koje imitiraju korintsku keramiku, poznatu kao etruščansko-korintska keramika, dok se sredinom 6. st. pr. Kr. razvija i lokalna proizvodnja crnofiguralne keramike, pripisana Micalijevu slikaru. U 5. i 4. st. pr. Kr. u Chiusiju dominira crvenofiguralno slikarstvo, što na izložbi zorno ilustrira izniman stupasti krater s prikazom Boreja i Oritije.

Slika 5: *Pogled na dio postava izložbe u atriju* (snimila Marina Kovač).

Impozantan i scenografski dojmljiv atrij Arheološkog muzeja Osijek ugostio je posljednje tri teme ove bogate izložbe. Prostor atrija oblikovan je pomoću bijelih, neutralnih modularnih zidnih ploha koje služe kao nenametljiva pozadina izlošcima. Ova muzejska arhitektonska intervencija nadahnuta je idejom labirinta, koji definira prostor, usmjerava pogled posjetitelja i stvara ritam kretanja kroz završne cjeline izložbe.

U prostoru atrija predstavljene su kamene urne, osobito one izrađene od alabastra, koje se smatraju jednim od najprepoznatljivijih obilježja etruščanske civilizacije, a izložene su u okviru teme *Urne: svijet slika*. Za urne je karakterističan prikaz pokojnika na poklopcu, najčešće u ležećem položaju za banketnim stolom i odjevenog u svečanu odjeću. Sanduk urne obično je ukrašen prizorima iz grčke mitologije, prikazima krilatih demona etruščanskoga panteona te jednostavnim scenama oproštaja i odlaska na drugi svijet. Etruščani nisu samo imitirali grčke mitove, već su ih prilagođavali vlastitoj religiji i pogrebnoj praksi. U Chiusiju se poseban naglasak stavljao na prizore borbi, poput različitih dvoboja i prikaza palih boraca, kojima se isticala važnost zajedništva te vrijednost obrane zajednice. Od oko 180. godine pr. Kr. kamene urne postupno zamjenjuju terakotne urne izrađivane u kalupima kao dio serijske proizvodnje, koje su bile oslikane živim bojama. Takve su urne osobito bile omiljene među pripadnicima manje imućnih obitelji. Pokojnik je na njima prikazivan na pojednostavljen i simboličan način, dok je njegovo ime bilo urezano ili oslikano. Krajem 2. st. pr. Kr. pojavljuju se i male posude (*olle*) u obliku kolibe s poklopcem, ukrašene oslikanim girlandama, koje su se polagale u niše zatvorene tegulama. Primjeri svih ovih tipova urni bili su izloženi u različitim segmentima ove izložbe.

Uz prethodno obrađenu temu urni, osobito onih izrađenih u kalupima od terakote, vezana je i iznimno zanimljiva cjelina posvećena *Grobnici obitelji Rusina iz Chiusija*. Riječ je o grobnici otkrivenoj 1927. godine na lokalitetu Le Tassinaie u Chiusiju, koju čini dugi hodnik (*dromos*) s nizom niša i grobnih komora. Grobnica predstavlja tipičan primjer obiteljskih grobnica srednjeg društvenog sloja, kakve su bile uobičajene u Chiusiju od kraja 3. do druge polovice 2. st. pr. Kr. Na izložbi je predstavljeno pet terakotnih urni ukrašenih mitološkim prizorima borbi na sanduku urne, kao i jedna urna od travertina koja je pripadala rodonačelniku obitelji, Veiu Rusini.

Posljednja tema, naslovljena *Priča unutar povijesti*, tematizira pojavu etruskomanije, koja se postupno razvija već u 16. stoljeću, a svoj vrhunac doseže tijekom 19. stoljeća, kada lokalni plemići i učenjaci intenzivno sudjeluju u iskopavanjima i prikupljanju etruščanskih artefakata. Njihovo kolekcionarstvo dovelo je do stvaranja velikih i značajnih zbirki koje su tijekom 19. stoljeća postale i predmet razmjene i trgovine među privatnim kolekcionarima i muzejima. Ova tema donosi i priču o obitelji Paolozzi te njihovoj zbirci, koja je znatno obogatila fundus Nacionalnog etruščanskog muzeja u Chiusiju. Zbirka Giovannija Paolozzija ne obuhvaća samo nalaze iz Chiusija, nego i predmete s iskopavanja u Bolseni te s lokaliteta u Umbriji. Tema je ilustrirana dvjema crvenofiguralnim amforama čije ručke oblikuju tritoni koji u rukama drže dupine, volutnim crvenofiguralnim kraterom s figuralno oblikovanim ručkama te smeđim impasto kantarosom. Završetak ove opsežne izložbe zaokružuju dva akvarela Augusta Guida Gattija, potpisana monogramom G. G., iz Grobnice majmuna (*Tomba della Scimmia*), koji predstavljaju autorove reprodukcije zidova glavne komore s frizovima pogrebnih igara.

Slika 6: *Posljednja tema* Priča unutar povijesti *koja ilustrira povijest kolekcionarstva i formiranje etruščanskih muzejskih zbirki* (snimila Marina Kovač).

Ova posljednja tema bila je smještena u prostoriji dimenzija 4 × 4 metra te je simbolično predstavljala završnu jezgru izložbe. Kretanje od vanjskog ophoda prema ovom intimnijem prostoru u središtu instalacije na određeni je način pratilo i samu ideju nastanka izložbe – od pojedinačnih predmeta i zbirki prema oblikovanju šire priče o etruščanskoj baštini. Upravo su privatne zbirke i kolekcionarstvo, predstavljeni u ovoj cjelini, imali ključnu ulogu u formiranju brojnih europskih muzeja i njihovih etruščanskih zbirki. Za oblikovanje izložbe bili su zaslužni dr. phil. Maximilian Just (JUSTePublishing Multimedia Agency Vienna) te dr. sc. Marina Kovač, koja je osmislila segment posljednjih triju tema smještenih u atriju.

Izložba je prvotno bila planirana za razdoblje od 20. ožujka do 4. srpnja 2026., no zbog velikog interesa publike i uspješne suradnje s talijanskim partnerima njezino je trajanje produljeno do 1. kolovoza 2026. godine. Uz izložbu je trenutačno u pripremi i opsežna monografija u nakladi Arheološkog muzeja Osijek, koja će na više od 600 stranica donijeti cjelovit prikaz svih predstavljenih tema povezanih s bogatim svijetom Etruščana te iznimno vrijedne građe predstavljene osječkoj i hrvatskoj javnosti. Publikacija će predstavljati trajni zapis o značajnom kulturno-povijesnom materijalu koji je svojom umjetničkom, arheološkom i povijesnom vrijednošću, zaslužio ovako opsežno i reprezentativno izdanje.

Marina Kovač
Arheološki muzej Osijek